

мировой войны перечеркнуло реализацию этой идеи.

Установлено, что важную роль в основании и развитии Музея товароведения при Киевском коммерческом институте сыграл директор этого вуза М.В. Довнар-Запольский, а также заведующий Музеем, которым до 1917 г. был известный ученый-аграрий и профессор института П.Р. Слезкин.

Ключевые слова: М.В. Довнар-Запольский, вспомогательные исторические дисциплины, экономическая история Украины начала XX в., меценатство, Музей товароведения Киевского коммерческого института, музейная экспозиция, музейное дело, П.Р. Слезкин.

Одержано 8 вересня 2017 року

УДК 371(477.43-37ДУНАЇВЦІ)“194/195”

В.С.Прокочук

Освіта на Дунаєвеччині у повоснні 1940–1950-і роки

У статті на основі аналізу комплексу документів і матеріалів висвітлено процес відбудови і розвитку освіти в Дунаєвецькому районі Кам'янець-Подільської області у повоснні 1940–1950-х рр. Показано, яких матеріальних і кадрових втрат у роки Другої світової війни та нацистської окупації зазнали заклади народної освіти, передовсім школи, як відбувалося повернення колишніх шкільних приміщень, в яких умовах проходила відбудова освіти, зокрема комплектування кадрами.

На конкретних прикладах доведено, що за роки окупації знизився освітній рівень молоді, а з перших повоснних років влада повернулася до жорсткої ідеологізації і русифікації навчально-виховного процесу, політизації шкільного життя, вдавалася до репресії по відношенню до педагогів, які залишилися на окупованій території і певний час працювали в школах, особливо – проти керівних кадрів.

Висвітлено внесок освітян, мобілізованих у квітні 1944 року польовими військкоматами на фронт, і тих, що залишилися в тилу, у відновлення навчального процесу, перемогу над нацизмом, велику організаторську і методичну роботу районного відділу освіти на чолі з П.Ф. Щербиною та райпедкабінету з добору, розстановки і підвищення професійного рівня кадрів, різноманіття форм і методів цієї праці, яка вже на кінець

1950-х дала суттєві результати – зріс відсоток фахівців з вищою і середньою педагогічною освітою, підвищився рівень навчального процесу та якість знань учнів, система освіти була приведена у функціональний стан, що давало можливість вирішувати нові завдання, визначені законом “Про зміцнення зв’язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР” (1958 р.), перейти до загального обов’язкового восьмирічного навчання.

Ключові слова: Друга світова війна, Дунаєвецький район, школа, учитель, відділ народної освіти, відбудова, навчання, виховання, русифікація, репресії.

Освітні процеси на Дунаєвеччині у зазначений період ще не досліджувалися. Досить схематичне відображення знайшла вона в монографії “Дунаєвеччина: край і люди” [25]. Тому ставиться мета заповнити прогалину, на фактичному матеріалі відтворити цю сторінку історії Дунаєвеччини в контексті тих освітніх перетворень, які відбувалися на Поділлі та Україні в перші повоєнні десятиліття.

Війна завдала важкого удару освіті: на фронтах і в тилу загинули тисячі педагогів, старшокласників, було зруйновано чимало шкільних приміщень, бібліотек. У Кам’янці-Подільському фашисти, відступаючи, підірвали корпус інституту народної освіти, який вдалося відновити лише 1963 року, загальні збитки десятком міським школам склали 7747897 руб. [1, арк. 16-17].

У Дунаєвецькому районі в роки окупації нищились шкільні меблі, книжковий фонд, приміщення, шкоди було завдано майже кожній другій школі. Повністю згоріла Міцівецька семирічка. У Смотрицькому районі спалено 34 культурно-освітніх заклади, у тому числі знищені середня, неповно-середня і початкова школи в райцентрі та с. Антонівка [17, с. 244-245]. Голозубинецький зооветтехнікум зазнав збитків на суму більше 50000 руб.: німці забрали худобу, свиней, машину, трактор, розбили пасіку, яка нараховувала 24 бджолосім’ї, майже повністю були знищені кабінети агрономії, зоотехнії, ветеринарії, фізичний і хімічний [31, с. 254].

Чимало шкільних приміщень попали в інші руки і використовувались не за призначенням. 3 травня 1945 року спільною постановою бюро Кам’янець-Подільського обкому КП(б)У та облвиконкому “Про повернення шкільних приміщень, що використовуються не за призначенням” керівництво районів і міст було зобов’язане повернути їх для шкільних потреб. 23 червня секретар Дунаєвецького райкому партії Г. Одиноків інформував обком партії, що освіті району повернено 30 приміщень, однак 3 будови – у Блищанівці, Могилівці і Шатаві – зайняли раніш розкуркулені власники, у Дунаївцях – райвідділ НКВС. 24 липня Г. Одиноків направив прокурору району звернення про виселення тих, хто зайняв шкільні квартири в Блищанівці, Шатаві, Червоному Селі, Макові [17, с. 265, 273].

За роки окупації помітно знизився освітній рівень населення. 6 липня 1945 року Дунаєвецький райвійськомком інформував, що серед допризовників 1928

року народження виявлено неграмотних 8, з освітою до 2-х класів – 34, до 3-х – 48. З ними була організувана робота з підвищення грамотності [17, с. 268]. Наказом по відділу освіти організацію курсів допризвників було покладено на вечірню школу. Її директором Володимир Іванович Петровський призначений завідуючим курсами, а вчителями-предметниками – О.Й. Янкилевич, Н.М. Романюк, О.А. Конашевич, О.А. Левицька, Й.Ф. Годлевський, Терлецька, Матвеев [3, с. 77]. Курси працювали і наступного року.

Не вистачало учителів, адже багатьох чоловіків мобілізували польові військомати. Визволяли Україну і Західну Європу Г.Ф. Алтунін, А.А. Антонюк, Н.П. Антонюк, А.С. Баб'юх, П.А. Байтало, І.Г. Баранецький, О.О. Безушко, Д.А. Білий, І.С. Боловерсюк, М.Ф. Венгер, Г.Д. Гавінчук, М.А. Грушко, П.І. Гула, Т.І. Гулей, Л.П. Дерикоз, А.Л. Дзекцерман, Л.С. Дудик, І.А. Думанський, В.І. Кліщ, А.М. Коляновський, В.Д. Корчовий, І.С. Костяшкін, Т.К. Лук'янов, І.М. Миндра, І.В. Надвірняк, М.М. Негода, І.П. Олинець, П.М. Олійник, І.І. Орлов, П.Г. Перепелюк, С.І. Прокопчук, М.П. Рогозінський, С.П. Романишен, В.О. Саламаха, І.К. Свиначук, Р.І. Севастьянов, Б.І. Скавронський, М.С. Скобелев, С.Р. Слободчиков, В.І. Снягинський, І.І. Сохатюк, І.М. Теслюк, О.В. Ткач, Ю.Ф. Фамулевич, М.М. Ференс, Т.П. Хамардюк, І.А. Чобан та багато інших. Загалом щонайменше 47 осіб.

У кожного була своя фронтова доля. Колишнім директорам шкіл О.М. Матвійчуку і О.К. Садовському довелося пройти пекло полону і концтаборів. Людмила Семенівна Дудик закінчила школу радистів, воювала в складі окремої бригади Кавказького оборонного району Чорноморського флоту, повернулася додому в званні старшого матроса, з медалями “За відвагу”, “За бойові заслуги”, “За оборону Кавказу”, викладала історію в Удрівецькій НСШ, очолювала Лошковецьку НСШ. Григорій Данилович Гавінчук із Сиворіг пройшов три війни – на Китайсько-Східній залізниці, радянсько-фінську і Другу світову, обороняв Сталінград, брав участь у боях на Курській дузі, у званні капітана в складі Першої армії Війська Польського визволяв Польщу, Німеччину, після війни був учителем Великожванчицької СШ, заступником голови, головою Новоушицького райвиконкому, завідуючим Миньковецьким РВНО, а після ліквідації Миньковецького району – директором Миньковецького дитбудинку [26].

Марко Степанович Майдан після закінчення Сумського пединституту отримав направлення у Великожванчицьку середню школу, викладав природознавство, хімію, працював завучем. Рядовим бійцем 433-ої стрілецької дивізії воював у складі Західного, 2-го Білоруського фронтів, з групою бійців форсував річку Німан у районі села Лунно і протягом доби утримував плацдарм. Семеро воїнів відбили 12 атак противника, поранений Марко Степанович не покинув позицію, поки не переправились основні сили. Указом Президії Верховної Ради СРСР 24 березня 1945 року усім семи відважним воїнам було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Однак М.С. Майдан про це вже не міг знати, бо 10 лютого 1945 року помер від ран, отриманих під час визволення угорського міста Кишкунладьхаза. Постановою Ради Міністрів УРСР

від 9 квітня 1985 року ім'я Героя Радянського Союзу М.С. Майдана присвоєно Великожванчицькій середній школі, у селі Пушкарівка Сумського району, на батьківщині Героя, встановлено погруддя [21, 29].

Чимало педагогів, що перебували на окупованій території, були заарештовані. Відновленим архівним установам, а вони діяли в складі відділів НКВС, поставили завдання зібрати спогади учнів та учителів, які вчилися та працювали в школах під час окупації, схоже, не стільки для історичних досліджень, скільки для аналітичної роботи оперативників. У першій документальній книзі “Педагоги Хмельниччини – жертви сталінських репресій”, підготовленій П.Я. Слободянюком, Ю.В. Телячим, Ю.С. Чемерисом, представлені витяги з кримінальних справ 120 педагогів, 53 із яких були репресовані у перші повоєнні роки. Серед них – 3 викладачі вищих навчальних закладів, 4 працівники відділів освіти, 15 учителів, 29 директорів [28].

Задуваного М.М. Хамалишена арештували 1949 року, не забули доповідь на вчительській конференції, звинуватили за статтями 54-3 і 54-10 ч. П КК УРСР за те, що “...в часи окупації був антирадянськи настроєним, виступав на зборах з контрреволюційними доповідями, при цьому пліткував на радянську владу і дійсність, вихваляв міць Німеччини і фашистської армії”. Був засуджений на 25 років, відбув 10, 1991 року реабілітований [28, с. 36-37].

Юхим Григорович Коцулевський, у роки окупації – керівник Кам'янець-Подільського районного відділу освіти і культури, після визволення воював проти фашистів, був кулеметником, брав Берлін, визволяв Прагу, нагороджений, 1945 року партторгом підрозділу характеризувався “...морально та ідеологічно стійким”. І все ж отримав 10 років таборів. Комісія з перегляду справ 18 жовтня 1954 року прийняла рішення покарання знизити до фактично відбутого. Після звільнення з 20 січня 1955 року призначений учителем фізики Рахнівської СШ Дунаєвського району [7, с. 1]. Реабілітований 1991 року.

О.М. Коростовцева звинуватили в тому, що “...будучи директором школи с. Татаринець давав розпорядження вчителям про знищення портретів радянських вождів, цитат і автобіографій В.І. Леніна, Й.В. Сталіна, проводив перевірку підручників і вимагав від учительського колективу виконання його окремих розпоряджень по закреслюванню, заклеюванню, а також знищенню статей із радянським змістом” і засудили на 10 років у виправні трудові табори. Переслідувань зазнали учителі Антонінщини, які 1942 року, за завданням відділу освіти, здійснили краєзнавчі дослідження і написали історію сіл Антонінського району [24].

Заарештованого 1947 року М.Ю. Чухрія, директора Будилівської НСШ на Тернопільщині, вихідця із с. Міцівці, звинуватили в тому, що “...був антирадянськи настроєний як український націоналіст і залишався проживати на окупованій фашистами території. Пліткував на органи радянської влади і радянської держави, вихваляв Гітлера як визволителя українського народу від більшовиків”. Був засуджений до 25 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Відбув 8, 1992 року реабілітований, проживав у м. Дунаївці [28, с. 48-49].

Вже з перших після визволення днів почалося формування в районі органів влади, відновлення роботи організацій, установ, підприємств і колгоспів. 2 квітня 1944 року голова райвиконкому Христофор Тихонович Бабій підписав постанову райвиконкому за № 1, якою вимагалось: “1. Відновити роботу всіх підприємств, радянських установ та організацій з 2-го квітня 1944 року. 2. Зобов’язати всіх робітників та службовців радянських установ та організацій з’явитись на місця попередньої роботи і приступити до виконання своїх обов’язків. 3. Робочий день в радянських установах та організаціях встановлюється з 9 годин ранку до 5 годин вечора. 4. Директорам підприємств, заводів та фабрик видати накази про внутрішній розпорядок. 5. Попереджується, що винні у невиконанні цього будуть притягуватися до відповідальності згідно з указом Президії Верховної ради депутатів трудящих від 26 червня 1940 року” [2, арк. 1].

4 квітня 1944 року до виконання обов’язків завідуючого Дунаєвцьким районним відділом народної освіти приступив Іван Васильович Алексєєв. Про це він повідомив наказом № 1 по Дунаєвцькому РВНО: “Згідно розпорядження Дунаєвцької районної ради депутатів трудящих з сьогоднішнього дня, приступивши до виконання обов’язків зав. РВНО, всі розпорядження по установах системи народної освіти проходять через мене – Алексєєва Івана Васильовича” [1, с. 1]. Розпочалося комплектування штату відділу. 10 квітня інспектором і водночас заступником завідуючого був призначений Йосип Феліксович Годлевський, завідуючим районним педкабінетом – Василь Антонович Овчаров, головним бухгалтером – Н.С. Тодорчик [1, с. 2]. Але вже 22 травня виконуючий обов’язки зав. РВНО І.В. Алексєєв передав справи новопризначеному завідуючому відділом П.Ф. Щербині.

Петро Федорович Щербина народився 22 лютого 1910 року в Уссурійському краї у багатодітній сім’ї українців-переселенців з Полтавщини. Після закінчення школи працював робітником на фабриці, вантажником у Владивостоцькому порту, був активним комсомольцем. Після закінчення робітфаку крайком комсомолу направив його на навчання до Інституту радянського будівництва при ВЦВК РРФСР. Працював у крайвиконкомі у Владивостоці, служив в армії, викладав історію та географію в середній школі і технікумі в Іркутську. А навесні 1944 року був відряджений в Україну для зміцнення управлінських кадрів у системі освіти [14, с. 227].

Новий завідуючий найбільші зусилля спрямовував на відбудову шкільних приміщень і підбір кадрів керівників та учителів шкіл. 25 травня 1944 року Дунаєвцький райвиконком прийняв постанову “Про ремонт шкіл і забезпечення шкіл та учителів паливом”, визначив невідкладні завдання, відповідальних і терміни: “Враховуючи, що під час окупації школам завдано великих збитків і з метою забезпечення нормальної роботи шкіл, необхідно приступити до ремонту і обладнання шкіл. Ремонт і обладнання шкіл розпочати з 1 червня і завершити 1 серпня 1944 року”. Термін два місяці був досить стислим, якщо врахувати, що шкільні приміщення не ремонтувались кілька

років, тому до справи підключили не тільки відділ освіти (П.Ф. Щербина), а й фінвідділ (Чубар), райплан (Леонович), комунвідділ (Дерикоз), голів сільрад і колгоспів [2, арк. 70]. За літній період були відремонтовані, поповнені меблями, навчальними посібниками усі навчальні заклади, завезено у школи 4000 зошитів, 3500 олівців, 3700 пер, 400 букварів, понад 600 підручників, палива на 48 тис. руб., у фонд дітей фронтовиків зібрано 15 тис. руб. На ремонт затратили 90 тис. руб. 1 вересня 32 школи прийняли перше повоєнне покоління учнів – 4756 хлопчиків, дівчаток, серед них – чимало переростків, їх навчали 180 учителів [19].

Дехто з учителів добровільно пішов на фронт. У Блищанівці роботу початкової школи в перших числах квітня 1944 року відновив С.І. Прокопчук, знайшов собі на заміну Н.С. Коваль, яка до війни навчалася в Городоцькій педшколі, і добровільно влився в ряди Червоної Армії. 19 липня, ближче до нового навчального року, були укомплектовані керівними кадрами заклади освіти. Дунаєвецьку середню школу очолила Ф.С. Дайчман, Зеленчанську – Ф.М. Вітковський, Гірчичнянську НСШ – М.А. Бурківська, Голозубинецьку – П.Ф. Залужна, Залісецьку – Д.С. Серветник, Маківську – Л.Й. Злобіна, Мушкутинецьку – П.В. Заболотний, Нестеровецьку – П.К. Пукас. Призначили завідуючих 17 початкових шкіл [1, с. 13-14]. Завідуючою дунаєвецьким дитсадком 1 липня призначили Катерину Юхимівну Кухар, справи їй передала виконуюча обов'язки Г.Б. Валевська [1, с. 9]. Влітку 1944 року відновила роботу Дунаєвецька школа медсестер [22, с. 339-340].

Оскільки відділу підпорядковувались і заклади культури, відбувалося призначення кадрів і відновлення роботи клубів, бібліотек. Політінструктором при відділі, куратором цих закладів, 15 квітня був призначений Арон Львович Дзекцерман, завідуючою районною бібліотекою – Єва Василівна Мартинюк, директором будинку культури – Тихмановський. Однак вже 15 червня завідуючою бібліотеки стала Ліда Харитонівна Вітязь, бібліотекарями – Надія Бойко і Сара Дайчман [1, с. 3].

Водночас доводилося відбирати вчительські кадри для відрядження на роботу в західні області України. Наказом по відділу освіти 24 січня 1945 року були звільнені і направлені на роботу в Західну Україну Д.В. Кобзар, М.Г. Плискань, Л. Мірошніченко, Т.М. Кріль, С.Д. Кожанівська, Л.В. Тиж, О.Н. Ковальчук, Г.С. Ночка [1, с. 52], однак частину із них облВНО повернув назад. Ця робота продовжувалася і в наступний період. 22 лютого 1946 року була звільнена і направлена в розпорядження облВНО “для виїзду в Ровенську область на підставі особистого бажання та заяви” Є.В. Мартинюк [1, с. 133].

Відбувалося удосконалення мережі закладів освіти. 15 жовтня 1945 року з Дунаєвецької СШ були виділені російські 1–5 класи і на їх основі створено російську неповно-середню школу, директором якої призначено Ф.С. Дайчман [1, с. 106]. На етапі її становлення змінилося кілька керівників та учителів школи, кадрова ситуація стабілізувалася з призначенням 5 серпня 1949 року на посаду директора фронтовика – визволителя району Андрія Трохимовича Косарева

[1, с. 57-58]. 31 серпня 1948 року у Воробіївці був відкритий 5-й клас, школа почала розгортатись у неповно-середню. Її очолив В.Н. Голобородський [1, с. 54]. А Циганівську ПШ 22 червня 1950 року приєднали до Зеленчанської СШ. 21 липня того ж року, оскільки Гутояцковецька семирічка перейшла до Дунаєвського району, клас на хуторі Дубинка був переданий з Кривчицької до Гутояцковецької школи [1, с. 4,7]. Станом на 1 квітня 1945 року в районі діяли 2 середніх, 8 неповно-середніх, 21 початкова і одна вечірня школи [1, с. 63-65].

У 1945–1946 н.р. в області працювали 1422 загальноосвітні школи, у них навчався 225091 учень. Кількість початкових шкіл зросла на третину порівняно з 1941 роком і складала 70 відсотків усіх працюючих шкіл, вдалося відновити роботу лише 76 середніх шкіл із 220 довоєнних, на 171 тис. зменшилася кількість учнів у них. І тільки в 1952–1953 н.р. за основними параметрами освіта в області досягла довоєнних показників: працювало 1479 шкіл, у тому числі початкових – 644, семирічних – 623, середніх – 222, навчалось 286590 учнів [16, с. 61]. Були відкриті 23 дитячі будинки. У Залісцях, на Дунаєвщині, дитбудинок очолював А.О. Федоров, працювали Г.Ф. Боднар, П.П. Фалендиш та ін. [1, с. 113, 120, 127].

Відновлювалася робота закладів освіти і в сусідніх районах, більшість населених пунктів яких згодом у ході адміністративно-територіальних реорганізацій ввійшла до складу Дунаєвського району. Наприкінці березня 1944 року Смотрицький районний відділ народної освіти очолив Каленик Іванович Геренчук, який у 1929–1931 рр., до переходу на викладацьку роботу в Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання, також працював на цій посаді. Працював не довго, у грудні того ж року Наркоматом освіти був відкликаний на науково-викладацьку роботу в Кам'янець-Подільський учительський інститут. Але він встиг зробити головне – відновити навчально-матеріальну базу, зібрати педагогічні кадри і розпочати навчально-виховний процес [32, с. 432].

Завідуючим Миньковецьким райвідділом освіти був призначений Василь Омелянович Юшак, інспекторами – Й.М. Созанський та О.П. Слободянюк. Вже 1 квітня 1944 року школи очолили: Городиську ПШ – К.Н. Яковлева, Ліпінську – А.А. Слабка, Морозівську – Л.Ф. Алексеїк, Синяківську – О.М. Бабляк, Великокужелівську – В.Г. Римарчук, Малокужелівську з 11 липня – Докія Швець. На початок 1948–1949 н.р. в Миньковецькому районі працювали 24 школи, в яких навчалися 4478 учнів [13, арк. 188].

Школи брали активну участь у заходах, спрямованих на підтримку фронту. 1 листопада 1944 року в газетній статті “54000 карбованців готівкою” завідуючий Дунаєвським райвідділом освіти П.Ф. Щербина повідомив, що вчителі району взяли активну участь в розповсюдженні четвертої грошово-речової лотереї, першого дня придбали лотерейних квитків на 72 тис. руб. і 54 тис. руб. цієї суми внесли готівкою [17, с. 260].

Поступово навчально-виховний процес набирив звичного ритму. Його хід, стратегію і тактику, визначали на перших порах нормативні акти, прийняті ще в ході війни, зокрема “Правила для учнів” (1943), які встановлювали основні вимоги до поведінки учня, обмежили суб’єктивізм у їх оцінці; постанова

Раднаркому СРСР “Про заходи до поліпшення якості навчання в школі” (1944), якою були введені п’ятибальна система оцінювання знань учнів, обов’язкові випускні екзамени для учнів, що закінчували початкову, семирічну і середню школу, золота і срібна медалі, нагрудний знак “Відмінник народної освіти”. Відновився випуск газети “Радянська освіта”, журналу “Радянська школа”, 1944 року почали працювати Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР та обласні інститути удосконалення учителів на звільнених територіях.

Водночас посилювалася ідеологізація, русифікація (денаціоналізація) процесу навчання і виховання в школі. Цьому сприяли уніфіковані програми, підручники, жорстка цензура бібліотечних фондів. Тільки протягом 1947–1950 рр. цензура не допустила до видання 323 книги, 408 статей, 182 вірші. 1948 року з бібліотек України вилучили 1,1 млн. примірників “політично шкідливої” літератури, у першу чергу твори репресованих авторів, емігрантів, релігійного змісту. Колегія Міністерства народної освіти УРСР своєю постановою “Про стан викладання історії СРСР та історії УРСР” від 20 листопада 1947 року звернула увагу органів освіти на те, “що в школах є чимало учителів, які не зробили глибоких висновків з рішень партії і уряду про підвищення рівня ідеологічної роботи”, допускають грубі помилки у висвітленні історії СРСР та УРСР, матеріал про Київську державу подають в дусі антинаукової, антимарксистської норманської теорії, а про Україну – у відриві від історії інших народів СРСР, замовчують класову природу визвольних війн середини XVII ст. [27, с. 121]. У такий спосіб учительство заганялося в прокрустево ложе ідеологічних вимог, які сковували ініціативу і творчість, сіяли страх за наслідки відходу від штампів, збіднювали та перекручували знання учнів.

На першому плані залишався всеобуч. Облік народжених напередодні війни та під час окупації засвідчив невтішну картину. По селу Блищанівка вона виглядала так: 1938 року народилося 18 дітей, 1939-го – 23, 1940–12, 1941 – 15, 1942 – 16, 1943 – 6, 1944 – 14, 1945 – 6, 1946 – 8 дітей [5, с. 150]. 1945 року, порівняно з 1939-им, кількість новонароджених зменшилася в чотири рази. Основна причина полягала в тому, що відразу після визволення чоловіче населення було поголовно мобілізоване на фронт, більшість додому не повернулася.

Чимало дітей гинуло від необережного поводження з боєприпасами на полях і непрохідних ґрунтових дорогах. Один з типових прикладів повідала І. Квасньовська із Ставища: “А все починалося просто, безтурботно. Погогого травневого ранку 1944 року матері відправили своїх дітей на пасовище до Синіх Озер. Під час купання діти дістали з дна авіаційну бомбу. При спробі розібрати корпус бомби вона здетонувала. Вибух забрав життя чотирьох – на місці події загинули Леонід Бик, 1933 року народження, Йосип Рогожа, 1932 р.н., Леонід Юга, 1933 р.н., а по дорозі до лікарні – Станіслав Комендант, 1932 р.н. Ще четверо зазнали важких тілесних ушкоджень” [18, с. 62]. Такі факти мали місце ледь не в кожному селі: десь діти натрапили на міну або підірвалися на гранаті, десь, як-от у Малому Карабчєві, викручували бойки зі снарядів, яких на кувявському полі було аж дві покинутих німецьких автомашини, у

результаті загинуло двоє, а третій – Іван Пилат лікувався 18 років [20, с. 63]. За неповними даними, в районі загинули та були покалічені близько 100 дітей. Це заставило владу зайнятися розмінуванням території, збором боєприпасів. Була створена команда мінерів – 31 боєць, розподілена на 4 групи по 5 осіб. Протягом квітня-серпня 1945 року вони виявили і знешкодили 794 одиниці боєприпасів. 1 вересня 1945 року було затверджено 2 акти про закінчення робіт з розмінування і контрольної перевірки 31708 га угідь, 298 га сінокосів, 90 га пасовищ, 1998 га городів, 1305 га лісів, 200 га річок та озер [25, с. 142]. Однак, підриви на боєприпасах ще мали місце навіть на початку 1950-х.

І все ж, у перші повоєнні роки школи були наповнені учнями за рахунок переростків – дітей, які в роки окупації не мали змоги навчатися. У Рачинецькій початковій школі, приміром, були й паралельні класи, у 4-му, який вела О.М. Маркевич, навчалось аж 40 учнів.

Незважаючи на фінансову скруту, навіть в умовах війни освітяни організували літнє оздоровлення школярів. Л.О. Цвітун з Блещанівки згадувала, що кожного ранку діти початкових класів збиралися в школі, ходили на екскурсії, працювали на пришкольніх ділянках, обідали, спали на дерев'яних розкладачках, а більшість – просто на соломі, покритій принесеними з дому білизою та ковдрами. У Дунаївцях діяв дитячий ігровий майданчик, влітку 1946 року його директором був А.Л. Дзекцерман, а 1947 року – Л.П. Дерикоз [1, с. 155, 172]. Влітку 1950 року запровадив районний піонерський табір (директор – А.С. Баб'юх, старший піонервожатий – М.Б. Ройхман) [4, с. 3-4].

Жорстко ставилося питання допомоги сім'ям військовослужбовців, інвалідам війни, сиротам. 12 листопада 1944 року своїм рішенням райвиконком оголосив місячник – з 15 листопада по 15 грудня – надання їм допомоги. Місцеві ради створили комісії, які обслідували кожну таку сім'ю, виявляли потреби, організували збір грошей, продуктів, одягу, взуття у фонд допомоги, провели вирубку лісу на відведеній райвиконкомом ділянці для забезпечення дровами, створювали бригади для ремонту будинків, квартир [23, с. 114].

Відділ освіти провів спеціальну нараду з питань патронування дітей – сиріт. 8 жовтня 1950 року в 22 школи призначили громадських інспекторів з патронування і контролю за матеріально-побутовими умовами сиріт, зокрема в Чанькові – В.І. Карбовську, Могилівці – З.М. Леміжанську, у Січенцях – О.Й. Сугак, Шатаві – Л.Ф. Сторожук, Рахнівці – Я.В. Нівенгловську, Мушкугинцях – С.І. Жарчинську, Блещанівці – У.П. Гладун. Їх роботу координував і контролював інспектор РВНО С.Г. Тимошук. Школи провели обслідування й заактували умови життя сиріт, визначали невідкладні проблеми, реалізація яких власне й складала зміст патронування [5, с. 25-26].

Організувалися предметні олімпіади. 20 січня 1949 року для проведення олімпіади з фізики і хімії була створена комісія в складі Крадінова, Мар'янського, Оліфер, Дзекцермана. Наступного року оргкомітет з проведення олімпіад очолював інспектор шкіл Г.Г. Гончарук, входив голова райкому профспілки працівників освіти П.Г. Перепелюк [5, с. 39].

Значної уваги надавалося виховній роботі. Війна, окупація, матеріальні труднощі, відсутність батьківського контролю – все це негативно впливало на поведінку дітей, особливо хлопчиків. Резонансні випадки хуліганства школярів мали місце в Дунаївцях і стали причиною реагування відділу освіти. Директорам Дунаєвецьких середньої, російської семирічної та Могилівської семирічної шкіл було вказано на суттєві недоліки у виховній роботі і зобов'язано виправити ситуацію [1, с. 70]. Патріотичне виховання мало військову складову, навіть у початкових школах ввели посади військових керівників та учителів фізкультури. У січні 1948 року повсюдно відзначали 30-річчя утворення радянської України: 25 січня для учнів 5–10 класів провели урочисті збори, для учнів-початківців – ранки, у школах пройшли зустрічі з учасниками війни, старими більшовиками. Вся робота спрямовувалася на краще усвідомлення школярами та батьками досягнень України – “складової і невід’ємної частини СРСР” [4, с. 18-19].

Відділ освіти наполегливо працював над вирішенням кадрової проблеми. Робота спрямовувалася на підвищення освітнього і професійного рівня учителів. У відповідності з постановою Раднаркому УРСР від 28 листопада 1945 року обов'язки вчителя фізкультури були покладені на класоводів, тому наказом по відділу освіти від 15 лютого 1946 року з посад фізруків початкових шкіл звільнили 14 учителів [1, с. 137]. На виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 2 серпня 1947 року в низці шкіл скоротили посади старших піонервожатих.

Впоравшись із забезпеченням закладів освіти педагогічними кадрами, відділ освіти перейшов до заміни вчителів з низьким рівнем освіти більш кваліфікованими спеціалістами. 1 березня 1947 року в Голозубинецькій семирічній школі був звільнений вчитель фізкультури “за відсутності відповідної освіти”, 28 березня з тієї ж причини – директор М.Т. Нижник. Його замінив Едуард Іванович Гумінський [1, с. 177-178]. Низька освіта стала причиною заміни М.А. Бурківської на посаді директора Гірчичнянської НСШ Г.С. Долішнього, який до того очолював райметодкабінет [1, с. 179].

5 травня 1947 року райВНО зажадав від окремих учителів до 1 серпня представити документи про освіту або матрикули про складені екзамени і заліки за літню сесію: по Блищанівській семирічній школі – від Н.С. Коваль, В.І. Ірчишена, Г.М. Савчук, Д.С. Серветник, директора О.М. Матвійчука, по Рахнівській – В.Б. Ружицької, С.Н. Ринди, І.Я. Бляк, П.С. Трончука, по Маківській – Т.І. Калинок, Л.Й. Злобіної, М.М. Ясінецької, по Дунаєвецькій російській семирічці – Ф.С. Дайчман та ін. [1, с. 181-182]. Це спонукало переважну більшість згаданих у наказі вчителів за літній період вступити до педагогічних навчальних закладів, у тому числі директорів Блищанівської семирічної школи О.М. Матвійчука, Залісецької – О.З. Галушка, Голозубинецької – Е.І. Гумінського. Дехто із тих, хто не впорався з поставленим завданням, був звільнений або понижений в посаді, зокрема замінена на посаді директора Маківської СШ Л.Й. Злобіна, звільнена з посади вчительки початкових класів Нестеровецької семирічки О.О. Бржезіцька [5, с. 28]. Водночас на допомогу заочникам

при райметодкабінеті була створена лекторська група: з математики – Л.С. Нейман і С.К. Павлова, української мови – Ф.С. Дайчман, Ф.А. Лохвицька, російської – З.І. Покотілова, О.П. Ріхтер, природознавства – Г.Г. Гончарук, історії СРСР – Н.С. Янчецький, з основ марксизму – лєнінізму – А.Л. Дзекцерман. Завідуюча РМК Л.С. Нейман склала графік надання консультацій заочникам. Крім того, в 14 школах були виділені досвідчені педагоги для надання допомоги учителям початкових класів – заочникам [5, с. 34-35].

Здійснювалася система інших методичних заходів. Так, влітку 1946 р. проведені курси підвищення кваліфікації учителів 1–4 класів [1, с. 152]. Для вчителів початкових класів діяло 7 методичних куцв на базі опорних шкіл. Методичний куцв на базі Рахнівської семирічної школи очолювала директор Софія Павлівна Пудловська, входили учителі початкових класів Рахнівської, Блещанівської, Воробіївської, Кривчицької семирічних і Михайлівської початкової шкіл. Для учителів при райметодкабінеті діяли предметні комісії [5, с. 16-19].

У 1950-і роки Дунаєвеччина ввійшла з відновленою в матеріальному, кадровому, організаційно-методичному відношенні системою освіти, здатною вирішувати нові більш відповідальні завдання, у тому числі й завершення переходу до загальної обов'язкової семирічної освіти.

Важливу роль у координації зусиль педагогічної громадськості, спрямованих на удосконалення системи освіти, виконував районний відділ народної освіти, його керівники і працівники 1940–1950-х років. 10 листопада 1948 року завідуючий районним відділом народної освіти Петро Федорович Щербина взяв відпустку і на роботу вже не повернувся. Він став викладачем Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. У 1950-і роки освітяни Дунаєвеччини почергово працювали під началом аж п'яти завідуючих РВНО. До 25 березня 1950 року відділ очолював Іван Юхимович Нарольський, який передав естафету Арону Львовичу Дзекцерману. 19 листопада 1952 року обов'язки завідуючого перебрав директор Іванковецької семирічної школи Іван Мойсейович Миндра і працював на цій посаді до 7 липня 1954 року. Короткий час, з 7 липня 1954 року до 20 січня 1955-го відділом завідував Авксентій Денисович Гончар, який водночас навчався в аспірантурі.

Часті зміни керівників відділу завершилися з приходом на посаду 20 січня 1955 року Петра Григоровича Перепелюка, людини з вищою стаціонарно здобутою освітою, достатнім життєвим, педагогічним і управлінським досвідом. Фронтоник, учитель математики, з 3 квітня 1950 року директор Дунаєвецької середньої школи робітничої молоді й водночас голова райкому профспілки працівників освіти, з 10 листопада 1954 року директор Дунаєвецької середньої школи – такими сходами піднімався він до найбільш відповідальної в системі освіти району посади завідуючого РВНО.

Аналізуючи тогочасні накази відділу народної освіти, видно, що у 1940–1950-і роки діяв жорсткий адміністративний стиль управління. Більшість наказів, в яких аналізувалася робота закладів освіти, закінчувалася звільненням з посад із формулюванням “не справився з роботою” або доганами, зауважен-

нями, попередженнями про можливе звільнення з посади. Скажімо, директор Гірчичнянської семирічки Василь Іванович Кліщ 20 вересня 1950 року отримав догану лише за те, що без дозволу відділу освіти на звернення правління послав учнів 5–6-х класів на збір яблук у колгоспному саду [6, с. 55–56]. Невчасно подана інформація, неявка команди на змагання, огляд чи конкурс закінчувалися доганою, а згодом і звільненням з посади. Такою була повоєнна тоталітарна доба, такий стиль насаджувався зверху.

Увесь обсяг управлінських функцій – прогнозування, аналіз, підготовка управлінських рішень, організація виконання, координація і контроль, методичне і матеріально-фінансове забезпечення – ліг на плечі повосенних інспекторів шкіл, методистів, бухгалтерів та інших працівників відділу освіти. 10 квітня 1944 року наказом за № 2 тодішній завідуючий РВНО І.В. Алексеев інспектором шкіл із зарплатою 450 руб. призначив досвідченого з 36-літнім стажем педагога Йосипа Феліксівича Годлевського, водночас поклавши на нього обов'язки заступника завідуючого. Районний педкабінет очолив Василь Антонович Овчаров, бухгалтерію – Надія Семенівна Тодорчик [1, с. 2]. У наступному на посадах інспекторів працювали С. А. Лаврентієв, А.Л. Дзекперман, Є.В. Мартинюк, Г.І. Белінський, 1948 року – І.С. Крадінов і М.О. Романюк, за якими було закріплено по 16 шкіл, 1949-го – П.А. Байтала, І.А. Фішман, М.В. Колісник, згодом – С.Г. Тимошук, О.А. Шейгас, Г.Г. Гончарук, Б.В. Тарнорудський.

Важливим напрямом роботи відділу залишався добір, розстановка і підвищення професійного рівня кадрів. Адже, за класиком, школа вчителем стоїть. І які б рішення не приймало міністерство освіти, а в клас заходить учитель... Велика відповідальність за втілення в життя постанов вищих владних та освітнянських інстанцій завжди лежала на керівниках закладів освіти. Станом на 1 липня 1950 року цю відповідальність несли директори Дунаєвської СШ Н.С. Янчеський, Дунаєвської російської семирічки – А.Т. Косарєв, Заставської семирічної – В.П. Коритчак, Залісецької – О.З. Галушко, Зеленчанської СШ – А.М. Кубецький, Маківської СШ – П.Т. Маруда, Рахнівської – С.П. Пудловська, Блищанівської семирічної – О.М. Матвійчук, Млаковсаверівської початкової – А.К. Михайловський та ін. [5, с. 6].

Під контролем відділу і надалі залишалося питання про здобуття вчителями педагогічної освіти. У наказі від 20 лютого 1950 року “Про стан заочної освіти вчителів 1–4 класів” відзначалося, що вчителька Штатаської семирічної школи вже 6 років навчалася в педшколі, що низка вчителів не з'явилася на сесію, а дехто дочасно покинув її, так і не склавши екзамени. Таким здобувачам освіти були оголошені догани, а завідуючій райметодкабінетом доручено перевірити хід навчання заочників, провести з ними нараду, а результати в кінці березня обговорити на раді райВНО [6, с. 12–13]. Продовжувалася практика звільнення тих, хто не мав відповідної освіти. 15 серпня 1955 року з цієї причини був звільнений учитель 1–4 класів Чаньківської семирічки П.А. Гарбар, натомість призначений фахівець з педагогічною освітою [7, с. 30].

Відділ освіти створював умови для вивчення керівниками шкіл досвіду сусідів. 5 вересня 1951 року було затверджено 12 позаштатних інспекторів РВНО, за кожним закріплено школу, яку треба було відвідувати не менше одного разу на місяць й аналітичну довідку направляти до відділу освіти. Приміром, директор Зеленчанської СШ Іван Іванович Сохатюк був закріплений за Залісецькою, учителька Маківської СШ Фаїна Йосипівна Березіна – за Шатавською, директор Рахнівської СШ Софія Павлівна Пудловська – за Воробіївською і Кривчицькою семирічними школами [6, с. 52]. Ця практика продовжувалася і в наступні роки, до числа позаштатних інспекторів включали й перспективних учителів, залучали їх до інспекторських перевірок шкіл району, готуючи при цьому на більш відповідальні посади.

Великий обсяг роботи з методичного забезпечення навчально-виховного процесу, підвищення професійної рівня педагогічних кадрів виконував районний методичний кабінет. Він відновив роботу в статусі райпедкабінету 10 квітня 1944 року. Першим завідувачем аж до 1 вересня 1945 року був Василь Антонович Овчаров. Трохи більше року, з 1 вересня 1945-го до 1 грудня 1946 року, його очолювала Софія Калістратівна Павлова, протягом грудня 1946 по 20 квітня 1947 року – Григорій Степанович Долишний. До приходу на посаду завідуючого РВНО П.Г. Перепелюка керівниками райметодкабінету були І.С. Крадінов, С.А. Лаврентівсв (20.04.1947–22.09.1948), Ф.О. Корякін (22.09.1948–15.03.1949), П.А. Байтала (15–21.03.1949), А.Л. Дзекцерман (21.03.–17.09.1949), З.І. Покотилова (17.09.1949–26.08.1950), Л.С. Нейман (26.08.1950–1953), Є.П. Остапєць (1953–1955). 1 вересня 1955 року райметодкабінет очолив Б.В. Тарнорудський.

Учителі початкових класів підвищували свій професійний рівень на базі куштових опорних шкіл, предметники – у предметних комісіях. У 1950–1951 навчальному році ці комісії очолювали: з української та російської мов – Ніна Йосипівна Янкилевич, іноземних мов – Є.Ф. Костюкова, математики – Петро Григорович Перепелюк, історії та географії – Микола Савич Янчеський, хімії та біології – Валентина Леонтіївна Оліфер, фізкультури – Степан Романович Слободчиков, секцію старших піонервожатих – М.Б. Ройхман [5, с. 19]. Курсову перепідготовку управлінські кадри проходили в обласному центрі та столиці. Євдокія Прокопівна Остапєць, наприклад, місячні курси завідуючих райметодкабінетами з 15 червня 1953 року проходила в Києві.

Практикувались і педагогічні читання, які спонукали педагогів до активної самоосвіти і творчої діяльності. Перші районні педагогічні читання пройшли 29 березня 1956 року. У них взяли участь представники 22 шкіл. Найбільше – 14 доповідей – надійшло із Зеленчанської СШ, по 4 – з Маківської, Могилівської і Гутояцковецької, з Дунаєвської та Нестеровецької середніх – по 3, Рахнівської, Гірчичнянської – по 2, з Голозубинецької – одна. Кращі доповіді відзначені подяками, зокрема директора Дунаєвської СШ А.Л. Дзекцермана “З досвіду роботи 8 класу з виробничим навчанням”, учителя Маківської СШ Ф.О. Гужальського “Організація та методика проведення екскурсій в сільське

господарство”, учителя біології Голозубинецької семирічної школи М.М. Щадила “З досвіду участі учнів у колгоспному виробництві” та представників Зеленчанської СШ С.А. Прокопова “Письмові твори учнів 3 класу”, А.О. Войчишеного “Ручна праця в 1 класі (робота з глиною і папером)”, Г.А. Мудрої “Збільшення та зменшення чисел на кілька одиниць”. П’ять кращих робіт були направлені на обласні педчитання. Відділ освіти вимагав активізувати роботу з цього питання, у кожній школі до виходу у відпустку скласти план підготовки доповідей, заслухати їх у школах, а після схвалення учасниками шкільних педчитань до 1 січня 1957 року надіслати в РВНО [7, с. 48-50]. Однак у липні 1956 року районні методичні кабінети були ліквідовані, методичну роботу перенесли в заклади освіти. Бібліотеку поділили: художню літературу передали школам, методичну залишили у відділі народної освіти – за неї на громадських засадах видав Б.В. Тарнорудський [7, с. 57].

Кадрові проблеми районної громади і в 1950-і роки нерідко вирішувалися за рахунок директорів шкіл. Так, 21 лютого 1957 року, за рекомендацією райкому компартії України, директора Маківської СШ І.І. Сохатюка обрали головою колгоспу ім. Ворошилова, а його наступника І.Г. Камінського через півтора року – головою Михайлівського колективного господарства. Такі переміщення, на жаль, ослабляли освітню галузь. Щоправда, у випадку з Маківською СШ це суттєво не вплинуло на стан справ, бо її очолив досвідчений педагог і управлінець, раніше завідуючий початковими і директор Рахнівської семирічної шкіл Петро Самуїлович Трончук [7, с. 76].

Двічі на рік проводились наради учителів, де підсумовувалося зроблене, визначались основні завдання на наступний період. Протягом 4–6 січня 1950 року наради проводились як у пленарному режимі, так і в 14 секціях. Під час серпневої наради того ж року були відзначені 23 кращих педагоги, у тому числі Ганна Іванівна Романюк, Юлія Іванівна Любецька, Домінікія Семенівна Ланецька, Зінаїда Михайлівна Петренко, Леоніда Іванівна Бурківська, Іван Сергійович Костяшкін, Софія Калістратівна Павлова, Андрій Трохимович Косарев, Петро Самуїлович Трончук та ін. [5, с. 16].

Практика морального стимулювання кадрів мала місце і в наступні роки. Так, напередодні Міжнародного дня солідарності жінок 8 березня 1951 року були оголошені подяки 26 жінкам-педагогам, зокрема завучу Дунаєвської СШ Г.О. Масенко, учительці Дунаєвської семирічної школи Ф.С. Дайчман, учительці Маківської СШ Ф.Й. Березиній, директору Заставської семирічної школи В.П. Коритчак, інспектору шкіл З.І. Покотилівій, завідуючій районним методичним кабінетом Л.С. Нейман та ін. У такий спосіб була пошанована педагогічна праця жінок, яких у колективі району на той час налічувалося 211, у тому числі 25 – на керівній педагогічній роботі [6, с. 16-17].

До 40-річчя жовтневих подій у Петрограді ці стимули стали ще вагомішими. Сотні педагогів отримали державні нагороди. Звання Заслуженого учителя шкіл Української РСР удостоїлись учитель Дунаєвської СШ №1 Семен Дмитрович Риндик та учителька математики Маківської СШ Фаїна

Йосипівна Березіна. А відділ освіти виніс подяки І.В. Алексєєву, Г.Г. Гончаруку, М.А. Грушко, М.М. Дарманському, А.Л. Дзекцерману, М.П. Колпаковій, А.Т. Косарєву, А.М. Кубецькому, Л.Я. Лернеру, О.М. Матвійчуку, А.К. Михайловському, І.П. Олинцю, П.М. Олійнику, В.Л. Оліфер, А.І. Пец-Ольду, Я.С. Степанову, Л.В. Тиж, П.С. Трончуку, Т.С. Уляницькому, всього – 166 педагогам [8, с. 15-17].

Постійно контролювалося виконання закону про всеобуч. На початку 1950/51 навчального року інспекторською перевіркою було виявлено, що 6 учнів Воробіївської семирічної школи з різних причин не охоплені навчання, щодня школу не відвідувало 40–50 учнів. За серйозні недоліки у виконанні закону про всеобуч директору Ф.Б. Саніцькому оголосили догану, класним керівникам Горейнову, Дубині, Лаврентєвій зробили зауваження, встановивши термін – 15 листопада, до якого педколектив мав виправити стан справ [5, с. 28]. У наказі по відділу “Про підсумки роботи шкіл району за першу чверть 1950/51 н.р.” відзначено незадовільне виконання закону про всеобуч у тій же Воробіївській, Блищанівській, Голозубинецькій та Маківській школах, директорам вказано на недоліки, визначено заходи і терміни їх усунення [5, с. 36-38].

Актуальним залишалось завдання подолання неписьменності та малописьменності. Перевіривши у грудні 1951 року роботу з даного питання Залісецької, Кривчицької, Гірчичнянської, Рахнівської та Могилівської шкіл, відділ освіти констатував, що постановою ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР “Про повне завершення ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення” в районі виконувалася незадовільно. У вказаних школах навіть не вівся якісний облік цієї категорії населення. Директорам шкіл О.З. Галушку, В.І. Слободяну, В.І. Кліщу, С.П. Пудловській, І.С. Костяшкіну було вказано на недоліку і зобов’язано виправити ситуацію у своїх округах [6, с. 67-68]. 1954 року знову постало питання остаточної ліквідації неписьменності в районі до 1 липня. До 1 травня був проведений облік неписьменного населення, відповідні списки затверджені на засіданні сільвиконкомів, наказом по школах виділені учителі для проведення занять. Над вирішенням цього питання працювали вечірні та заочна школи, окремі класи при денних школах.

Однак ліквідація неписьменності і малописьменності залишалася проблемою і в наступні роки. На початку 1958 р. наказом по Хмельницькому обл.ВНО, конкретизованому в містах та районах, було поставлено нове завдання: до 1 березня скласти списки, де вказати прізвища, рік народження неписьмених і малописьмених та прізвища закріплених за кожним з них учителів, подавши їх у відділ освіти; забезпечити безперерйне, не менше 2–3 рази на тиждень, індивідуальне навчання; по закінченні – провести перевірку грамотності й видачу посвідчення про завершення курсу. Персональна відповідальність за завершення кампанії покладалася на керівників закладів освіти. Така категоричність вимог пояснювалася державним і політичним характером завдання – намаганням влади до 1 грудня, початку всесоюзного перепису населення, закрити проблему і показати світові величезні можливості соціалізму [9, с. 7].

Відділ народної освіти забезпечував розвиток та удосконалення мережі. У 1950-і роки низка шкіл зазнала реорганізації. Семирічною стала Воробіївська початкова школа. 1957 року в Дунаївцях з'явилася середня школа № 2 і наказом по відділу “для здійснення обов'язкового і середнього навчання” територія міста була поділена між двома середніми школами, а директорам А.Л. Дзекцерману та А.Т. Косарєву доручили до 28 серпня переписати дітей віком 6–15 років і списки подати в РВНО [7, с. 87]. У новому 1957–1958 навчальному році діяло 327 класів-комплектів, навчалось 7522 учні. Кожна четверта школа була середньою. У професійному плані зміцніла вчительська корпорація району, яка об'єднувала 548 педагогів, 319 із них закінчили педагогічні й учительські інститути, 185 – педагогічні училища [8, с. 18].

У післявоєнний період ще 12 років працював у Голозубинцях ветеринарно-зоотехнічний технікум. Його відновлення розпочалося зразу ж після визволення району, а на 5 жовтня 1944 року було прийнято на перший курс 29 хлопців і дівчат. 1946 року технікум очолив Микола Омелянович Дем'яненко, завучем працював Дмитро Іванович Гасай, викладачами різних дисциплін були І.Я. Атаманюк, М.М. Березюк, В.С. Василенко, П.І. Вальтер, М.Ф. Вальтер, М.М. Варсобін, Є.І. Гумінський, М.П. Єрмоленко, Г.В. Зайдель, С.М. Степаненко, Н.Т. Толекевич, Ф.Є. Чепурний, бібліотекарем – М.Т. Ковальчук. Бібліотека на початок 1946–1947 н.р. збирала 5200 книг та підручників. У грудні 1949 року М.О. Дем'яненка перевели на посаду директора Андріївського зоотехнікуму Полтавської області, за півроку вибув і Д.І. Гасай, а технікум у Голозубинцях очолили директор І.Є. Рибченко та його заступник А.П. Мельничук. Заклад користувався популярністю: 1951 року конкурс на перший курс склав 3,5 особи – 320 заяв, зарахували – 90, 1954 року було подано 410 заяв. Протягом 1924–1956 рр. технікум випустив 742 спеціалісти – 541 зоотехнік та 201 ветфельдшера [31, с. 255-256]. Навчальний корпус не вмiщав великої кількості бажаючих, тому дирекція не раз порушувала питання перед Міністерством сільського господарства УРСР про будівництво нового корпусу. Натомість Міністерство вдалося до укрупнення однопрофільних технікумів. 1956 року в Хмельницькій області були ліквідовані Дзеленецький агрозоотехнікум Чорнострівського району, Кам'янець-Подільська с/г школа підготовки керівних кадрів колгоспів і радгоспів та Голозубинецький зооветеринарний технікум. Учнівський контингент закритих закладів прийняв Кам'янець-Подільський сільськогосподарський технікум [33, с. 240].

1954 року в Дунаївцях відкрили медичне училище. Для цього в районній лікарні були всі передумови. Насамперед, база – приміщення колишнього мастку В.С. Завойка. Був і досвід: з 1932 року тут функціонували червонохрестівські вечірні курси на чолі з В.М. Влаговою, які готували медсестер; 1936 року вони переросли в дворічну школу медсестер, директором якої був Бродський; 1939 року з Кам'янця-Подільського перевели групу другокурсниць – акушерок і заклад надбав статусу школи медичних сестер та акушерок. Під час окупації короткий час (1942 року) працювала фельдшерська школа. Збе-

реглися кадри, бібліотека спеціальної літератури. Тому вже 1944 року відбувся набір до школи медсестер, яка діяла впродовж 10 років. Очоловали школу О.І. Слободян (1944–1945) і Г.Ю. Коршевер (1945–1954). Оскільки в 1950-х роках ширився рух за створення в кожному селі фельдшерсько-акушерських пунктів, потреба в медпрацівниках середньої ланки помітно зросла, було вирішено відкрити в Дунаївцях на базі школи медсестер трирічне медичне училище, яке готувало б фельдшерів на денному і вечірньому відділеннях. Випуск фельдшерів 1957 року став першим і останнім. Держава взяла курс на укрупнення однотипних навчальних закладів, поруч було Кам'янець-Подільське медучилище, що й визначило долю Дунаєвцького училища [30, с. 257].

Під контролем відділу освіти функціонувала вся система дошкільних закладів району. Провідну роль опорного методичного центру виконував Дунаєвцький дитячий садок. Чимало зусиль у зміцнення навчально-матеріальної бази й організацію роботи провідного в районі дитсадка вклали у 1950-і роки завідуючі К.Ю. Кухар, К.Д. Сташевська, Ф.С. Коновалова, І.Т. Хуторянська, Г.А. Завальська, Г.А. Лисова, з 18 квітня 1956 року – Владислава Антонівна Марчук, вихователі С.С. Барон, Г.Ф. Беласва, Г.Б. Валевська, С.І. Гусєва, М.І. Кац, П.З. Кулик, М.І. Панасюк, Т.В. Черкасова та ін.

Влада, взявши на озброєння концепцію трудової школи, намагалась послідовно реалізовувати її під лозунгом зв'язку школи з життям. Впроваджувалося виробниче навчання – вивчення тракторної та автомобільної справи, механізованого доіння корів тощо. Учні Дунаєвцької середньої школи № 1 з 8 класу опановували професії суконного виробництва. 11 вересня 1956 року головний інженер суконної фабрики В.М. Скворцов був призначений керівником виробничої практики з місячним окладом 300 руб., інженери Г.М. Соломинкіна і Р.Д. Стукалова – учителями теоретичного курсу, майстри Б.В. Сухарде, М.І. Магера, В.Н. Камінський та помічник майстра М.А. Макогон – керівниками виробничого навчання в ткацькому та прядильному цехах [7, с. 65]. Для здійснення політехнічного навчання в школах створили 31 майстерню з обробки металу і дерева, 22 навчальних кабінети, у Підлісномукарівській школі – автоклас і теплицю, у Ставищанській – оранжерею, на суконній фабриці та в колгоспах – 10 класів виробничого навчання. Зародилася тенденція передачі школам техніки.

1957 року учні під керівництвом учителів на 26 га вирощували кукурудзу, на 12 га – цукрові буряки, посадили 130851 дерево, на 34 шкільних кролефермах доглядали 2112 кролів, на ставищанській птахофермі – понад 70 голів птиці, зібрали 54800 кг металолому, 66 юннатів, 4 гуртки, Маківська і Зеленчанська середні школи були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки і отримали її нагороди [8, с. 20-25].

1957 року на базі Дунаєвцької СШ діяли курси підготовки до вступу у ВНЗ, які очолював директор школи А.Л. Дзекцерман. Викладачами працювали І.І. Орлов, Д.Й. Бессель, П.В. Юрченко, М.Л. Мар'янський, Г.Г. Гончарук, Б.В. Тарнорудський, І.Б. Фарбер. Слухачі оплачували навчання (120 руб. за

чотири місяці – увесь курс), за рахунок цих коштів й отримували платню викладачі. Зараховані 29 слухачів навчались по суботах і неділях [7, с. 80-81].

Впроваджувалося вивчення окрім німецької, ще й англійської мови. З 1 вересня 1953 р. її почали опановувати учні Заставської семирічної школи. Відділ освіти та школи проводили роботу з виявлення і підтримки обдарованих дітей – проведення олімпіад, конкурсів, оглядів, спартакіад. Значний обсяг цих завдань покладався на районний будинок піонерів, відновлений 1951 року рішенням облвиконкому. Його очолила Марія Іллічна Данилевич. Окрім посад керівників гуртків, ввели й посаду інструктора-методиста. Будинок піонерів взяв на себе організацію дозвілля школярів міста. Колектив працював з 12.00 до 20.00, у неділю – з 10.00 до 12.00 та з 18.00 до 21.00 [6, с. 75-76]. Упродовж 1950-х років роботу в районному будинку піонерів на посаді завідуючих окрім М.І. Данилевич, організували Л.М. Галатин, Є.П. Морган, Л.С. Шевченко, інструктори-методисти, масовики – Г. Смирнова, Н.М. Бурцева, В.Д. Семенова та ін.

1951 року крім традиційних предметних олімпіад і конкурсу-огляду художньої самодіяльності був проведений зліт юних техніків, а в червні – районна спартакіада школярів. Показовою є увага до фізичного загартування молоді, яку проявляла місцева влада. Оргкомітет очолив заступник голови райвиконкому П.Г. Верещинський, до нього увійшли не тільки освітяни – зав. РВНО А.Л. Дзекперман, С.Р. Слободчиков, а й секретар райкому партії М.Г. Шутько, секретар райкому комсомолу К.К. Кухар, що сприяло створенню матеріальної бази змагань, стимулювало участь закладів освіти в розгортанні спортивно-масової роботи [6, с. 38-39].

Ідеєю дружби українського і російського народів був пройнятий огляд художньої самодіяльності, проведений в січні 1954 року на честь 300-річчя Переяславської ради. У ті січневі дні сільський блищанівський хор під керівництвом учителя Василя Івановича Ірчишеного успішно представив Хмельницьку область на ювілейному концерті в Києві. А школи району боролись за першість на районному огляді. Найкраще виступили школярі Зеленчанської СШ (директор І.І. Сохатюк, художні керівники Бернада та В.П. Орищенко), Гірчичнянської СШ (директор В.І. Кліщ), Дунаєвецької СШ (директор К.Ю. Задирака), Чаньківської семирічної (директор М.Г. Шутько, художній керівник Вишемірський).

Школа й надалі залишалася під потужним ідеологічним пресом. Свідченням цього є відзначення 1951 року річниці з дня виходу, як зазначалось у наказі по відділу освіти, “історичних праць тов. Сталіна з питань мовознавства”. 24 червня з цього приводу відбулися районні збори, на яких залякані репресіями вчителі з особливою увагою вслухались у доповідь завідуючого РВНО, аби знайти в ній той запобіжник, який зробить їхню працю та життя захищеними. На районній виставці “Рік перебудови викладання мови в школах району” експонувались плани, учительські доповіді, розробки уроків, наочність, учнівські зошити, щоденники, контрольні роботи [6, с. 38]. Атеїстичне виховання нерідко поєднувалося з репресивними діями. 24 лютого 1959 року за здійснення

церковного обряду похорону чоловікового батька вчительці Зеленчанської СШ Л.М. Галатин та директору А.М. Кубецькому було вказано на серйозне послаблення атеїстичної роботи в школі, а до вчительки були вжиті крайні заходи. “Вважати неможливим дальше перебування на вчительській роботі Галатин Л.М. як таку, що скомпрометувала себе перед громадськістю села, колгоспниками і учнями школи”, – зазначалося в наказі по відділу народної освіти [11, с. 3].

Дещо робилося для зміцнення навчально-матеріальної бази, хоча в умовах відновлення зруйнованого війною господарства давалось це не просто. В основному проводилися капремонти, добудови, реконструкції. Освітняни повертали свої приміщення, які в період окупації та перші повоєнні роки використовувались іншими організаціями. 31 липня 1956 року Дунаєвській семирічній школі передали останню в районі шкільну будівлю, яку тривалий час не вдавалось відібрати в районного відділу НКВС навіть партійним органам [7, с. 57]. 1957–1958 навчальний рік учні Вихрівської та Іванковецької семирічних шкіл розпочали у відбудованих за допомогою колгоспів шкільних приміщеннях. Були введені в дію шкільні майстерні в Могилівці та Заставлі. Наочні посібники доводилося виготовляти в основному власними силами. 12 грудня 1958 року в районі був даний старт учнівському конкурсу з виготовлення наочного приладдя. Його мета полягала в розвитку творчості школярів, поглибленні й практичному застосуванні набутих знань. Однак була в цьому й прагматична складова: кращі учнівські вироби поповнювали шкільні кабінети і використовувалися при вивченні програмового матеріалу. Перше місце конкурсна комісія віддала Дунаєвській середній № 2 та Сприсовецькій восьмирічній школам [10, с. 39-41].

1958 року Дунаївці стали містом. 24 січня 1958 року райвиконком прийняв історичне рішення “Про перейменування Дунаєвської селищної ради депутатів трудящих в міську раду районного підпорядкування”: “1. Просити виконком Хмельницької обласної ради депутатів трудящих перейменувати Дунаєвську селищну раду в міську раду районного підпорядкування. 2. Ліквідувати Могилівську сільську раду депутатів трудящих. 3. Включити до складу Дунаєвської міської ради депутатів трудящих села Могилівку та Дунаївці, які зрослися з нею”. 12 липня облвиконком підтримав клопотання і вирішив: “Ліквідувати Могилівську сільську раду Дунаєвського району. Включити села Дунаївці і Могилівку в смугу селища Дунаївці. Віднести селище Дунаївці до категорії міст районного підпорядкування”. Першим головою новоствореної міської ради став С.О. Гаган [25, с. 157-158].

1958 року законом “Про зміцнення зв’язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР” вводилося загальне обов’язкове восьмирічне навчання та нова структура шкільної освіти: загальна обов’язкова восьмирічна школа для дітей 7–15 років, повна середня для підлітків і молоді 15–18-річного віку (денні, вечірні і заочні середні школи), школи-інтернати, спеціальні школи для дітей з вадами фізичного і розумового розвитку. Збільшенню кількості

учнів, що здобували не тільки базову, а й повну середню освіту, сприяла відміна плати за навчання відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР “Про скасування з 1 вересня 1956 року плати за навчання у старших класах шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах”. 1958–1959 навчального року в районі функціонувало 16 середніх, 27 семирічних, 20 початкових та 2 школи робітничої молоді, працювало 604 учителі [25, с. 159].

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 27 січня 1959 року ліквідували Миньковецький район і значна частина сіл разом з колишнім райцентром, а отже шкіл та учнів, приєдналися до Дунаєвського району. Колишній завідуючий Миньковецьким РВНО Г.Д. Гавінчук, передавши справи, очолив Миньковецький дитбудинок. А 1 лютого 1959 року наказом по Дунаєвському районному відділу народної освіти відбулося перше призначення – С.Х. Адесхан стала учителькою 5–10 класів тільки що приєднаної Миньковецької СШ. 15 червня 1959 року з посади директора була звільнена О.А. Боровик, а 15 серпня того ж року до виконання обов’язків директора Миньковецької середньої школи приступив Михайло Семенович Скобелєв, педагог і управлінець, який за короткий час вивів школу в число кращих на Хмельниччині [12, с. 10-19].

Поліпшенню кадрового забезпечення у школах району та області сприяв відновлений 1944 року Кам’янець-Подільський учительський інститут, 1948 року реорганізований у педагогічний. 1952–1953 н.р. у ньому працювало 76 викладачів, об’єднаних 14 кафедами [15, с. 238].

Отже, упродовж повосенних 1940–1950-х рр. була не тільки відбудована навчально-матеріальна база закладів освіти Дунаєвщини, а й підготовлений вчительський колектив, здатний вирішувати більш складні завдання, у тому числі – переходу на загальну обов’язкову середню освіту. Галузь розвивалася, зокрема, завдяки величезній енергії керівників відділу, шкіл, рядових працівників.

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 863, оп. 3, спр. 342а, арк. 16-17.
2. Там само, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 1-41.
3. Поточний архів відділу освіти Дунаєвської райдержадміністрації, Книга наказів № 1 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (поч. 4.04.1944 р. – закінч. 5.05.1947 р.), 182 с.
4. Там само, Книга наказів №2 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (6.05.1947–13.05.1950), 92 с.
5. Там само, Книга наказів №3 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (12.05–30.12.1950), 48 с.
6. Там само, Книга наказів № 4 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (2.01–30.12.1951), 79 с.
7. Там само, Книга наказів № 7 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (18.01.1955–20.08.1957), 99 с.
8. Там само, Книга наказів № 8 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (15.09–21.12.1957), 31 с.
9. Там само. Книга наказів № 9 по Дунаєвському районному відділу народної

освіти (22.01–31.08.1958), 54 с.

10. Там само, Книга наказів № 10 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (19.09.1958–14.02.1959), 15 с.

11. Там само, Книга наказів № 11 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (9.01–21.11.1959), 35 с.

12. Там само, Книга наказів № 12 по Дунаєвському районному відділу народної освіти (6.01–15.12.1960), 55 с.

13. Книга наказів по Миньковецькому районному відділу народної освіти за 1944–1946 рр.

14. Винокур І.С., Гавришук А.П. Яскрава особистість // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: КПДПУ, ІВВ, 2000. Вип. 2. С. 226-229.

15. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька обл./ [редкол.: Завальнюк О.М.(голова), Прокопчук В. С. та ін.]. Київ: Знання України, 2010. 447 с.

16. Дарманський М.М. Соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні. Хмельницький: Поділля, 1997. 384 с.

17. Дунаєвщина в роки Другої світової війни: зб. док. і матер./ [упоряд.: Байдич В.Г., Завальнюк О.М. та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2015. 320 с.

18. Квасньовська І. Відлуння війни // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: К-ПДП, ІВВ, 2000. Вип.2. С. 61-62.

19. Ленінський шлях. 1944. 7 листоп. (№25).

20. Кушнір Г.С. Відлуння війни (розповіді потерпілих) // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, ІВВ, 2000. Вип.2. С. 62-64.

21. Паламар П.В. Учитель з серцем Данко //Тези доповідей республіканської наукової конференції “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. Дунаївці, 1993. С. 97-99.

22. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945): зб. док. і матер./ [упорядн.: В.Г. Абрамова, Г.В. Вітряна, І.В. Гарнага та ін.]. Львів: Каменяр, 1969. 416 с.

23. Прокопчук В.С. Два села – одна доля. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. 272 с.

24. Прокопчук В.С., Телячий Ю.В. Написання історії Антонінського району в роки фашистської окупації // Антонінський край в просторі і часі: у 2-х т. Житомир, 2008. Т. 1. С. 188-193.

25. Прокопчук В.С. Дунаєвщина: край і люди. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2013. 352 с.

26. Прокопчук В.С. Добре слово про краєзнавця і педагога Григорія Даниловича Гавінчука // Наукові записки Центру мархоцькознавства. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2016. Т. 8. С. 211- 225.

27. Романець Л.М. Організація та зміст навчально-виховної роботи в загально-освітніх школах повоєнної України // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2015. Т. 22. С. 118-125.

28. Слободянюк П.Я., Телячий Ю.В., Чемерис Ю.С. Педагоги Хмельниччини – жертви сталінських репресій. Хмельницький: ПП “Прометей”, 2005. Ч. 1. 288 с.

29. Снагощенко В.В. Майдан Марко Степанович – Герой Радянського Союзу // Герої – освітяни і науковці України / [упоряд.: О.А. Сай та ін.]. Київ: Генеза, 2005. С. 22-23.

30. Шинкарчук В.Ф., Оліфер В.Б. Дунаєвцьке медичне училище // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. Київ; Дунаївці; Кам’янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003. Вип.3. С. 257- 258.

31. Швець О.В. Історія Голозубинецького зооветтехнікуму // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. Київ; Дунаївці; Кам’янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003. Вип. 3. С. 253-256.

32. Трубочанінов С.В. Відомий географ – уродженець Поділля Каленик Геренчук // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам’янець-Подільський: Оіом, 2015. Т. 22. С. 431-436.

33. Муравка Т.П., Покалюк В.В. Коледж Подільського державного аграрно-технічного університету: історичний нарис // Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків: матер. IV міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам’янець-Подільський, 17–18 трав. 2012 р. Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2016. С. 239-243.

Viktor Prokopchuk

Education in Dunaievetskyi district in the postwar 40ies – 50ies of XX century

The article highlights the process of reconstruction and development of the education in Dunaievetskyi district of Kamyanets-Podilskyi region in the postwar 40ies and 50ies on the basis of the analysis of the complex of documents and materials. It shows the material and personnel losses in the educational establishments, mainly schools, during the years of the Second World War and the Nazi occupation, the way by which former premises were returned to education, the conditions under which they were restored and recruited by personnel in order to start educational process since April 1944.

It has been proved by certain examples that during the years of occupation the educational level of young people has decreased. Since the first post-war years the government has returned to the rigid ideologization and Russification of the educational process, the politicization of school life, resorted to repressions against the teachers, especially the managing personnel, who remained in the occupied territory and for some time worked in schools.

It has shown the contribution of educators, mobilized by field military committees to the front in April 1944, and those remaining in the rear for the restoration of the educational process, into the victory over Nazism, the great organizational and methodological work of the district education department led by P.F. Shcherbyna and district pedagogical cabinet in selection, placement and raising the professional level of personnel, the variety of forms and methods of this work, which at the end of the 1950s produced significant results – the percentage of

specialists with higher and secondary pedagogical education, the level of educational process and the quality of students' knowledge have increased, the system of education was brought to its functional state. This enabled solving the new tasks defined in 1958 by the law "On strengthening the connection of school with life and on the further development of the education system in the USSR" and going to the general obligatory eight – year training.

Keywords: *Second World War, Dunaievetskyi district, school, teacher, department of public education, reconstruction, training, education, Russification, repression.*

В.С.Прокопчук

Образование на Дунаевеччине в послевоенные 1940–1950-е годы

В статье освещен процесс восстановления и развития образования в Дунаевецком районе Каменец - Подольской области в послевоенные 1940–1950-х гг. Показано, какие материальные и кадровые потери в годы Второй мировой войны и нацистской оккупации понесли заведения народного образования, прежде всего школы, как происходило возвращение бывших школьных помещений, в каких условиях проходило восстановление, в частности комплектование кадрами.

На конкретных примерах доказано, что за годы оккупации снизился образовательный уровень молодежи, а с первых послевоенных лет власть вернулась к жесткой идеологизации и руссификации учебно-воспитательного процесса, политизации школьной жизни, прибегла к репрессиям по отношению к педагогам, которые остались на оккупированной территории и некоторое время работали в школах.

Освещен вклад педагогов, мобилизованных в апреле 1944 года полевыми военкоматами на фронт, и тех, кто остался в тылу, в восстановление учебного процесса, победу над нацизмом, большую организаторскую и методическую работу районного отдела образования во главе с П.Ф. Щербиной и райпедкабинета по подбору, расстановке и повышению профессионального уровня кадров, многообразии форм и методов этой работы, которая уже к концу 1950-х дала существенные результаты – вырос процент специалистов с высшим и средним педагогическим образованием, повысился уровень учебного процесса и качество знаний учащихся, система образования была приведена в функциональное состояние, что давало возможность решать новые задачи, поставленные законом "Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы образования в СССР" (1958 г.), перейти к всеобщему обязательному восьмилетнему обучению.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Дунаевецкий район, школа, учитель, отдел народного образования, восстановление, обучение, воспитание, руссификация, репрессии.*